

Tresserres i Gaju, Joan Manuel

Història de la premsa, història
del periodisme, història
de la comunicació

Justificació

Em penso que el caràcter general del tema d'aquesta ponència i també el tractament esquemàtic que rebrà exigeixen alguna explicació prèvia.

El tema de la relació i, sobretot, la delimitació i la diferenciació d'objectes d'estudi entre la història de la premsa, la història del periodisme i la història de la comunicació és d'una certa oportunitat i actualitat. Pel volum creixent de recerca que concerneix els àmbits disciplinaris de què tractem (l'èxit de convocatòria d'aquestes Jornades n'és una prova); pel seu prestigi ascendent en el marc dels estudis socials històrics; i, a la fi, per la renovació dels Plans d'Estudis en Ciències de la Informació (Periodisme, Publicitat i Relacions Públiques, Comunicació Àudio-visual), que atribueixen un major protagonisme a aquest espai. Per tot plegat, he pensat que fóra útil prendre una iniciativa de reflexió que voldria estimular el debat. Un debat que, sota la seva aparença de simplicitat, conté, em sembla, la possibilitat d'enriquiment teòric, la necessitat de precisió conceptual i l'exigència d'una ordenació general d'un camp de treball compartit i complex que permet filons d'especialització ben perimetrats.

Aquestes consideracions anteriors volen avalar l'opció de tractat d'una qüestió de caràcter general en comptes d'abordar una recerca monogràfica. En el nostre camp, per sort o per desgràcia, no depenem només d'un ordre únic de prioritats. Cal apuntar, a més, la

possibilitat que ofereixen aquestes Jornades de traslladar a una reunió oberta un debat plantejat ordinàriament dins el cercle del Departament de Periodisme de la UAB. Per això, aquestes notes volen ser una mena de document intern, una reflexió en veu alta referida sobretot a la delimitació dels objectes d'estudi, que no conté unes consideracions particularment noves o remarcables; que procura l'ordenació d'algunes apreciacions que han anat formulant-se de molts anys ençà, de manera que puguin resultar útils en la confecció i l'aplicació dels nous plans d'estudis de les noves titulacions de la Facultat de Ciències de la Informació, i també dels de la llicenciatura de Periodisme que prepara la UPF. També amb vista a una presa de consciència de possibilitats i mancances a l'hora de satisfer la necessitat imminent d'elaborar manuals (o bé manuals nous) de les matèries implicades i de tornar a revisar o a plantejar les grans obres de referència.

Alguns projectes col·lectius ambiciosos, encara en estat larvari (història de la premsa a Catalunya, diccionari històric i biogràfic del periodisme, antologia de textos sobre periodisme, etc.), semblen apostar per unes orientacions com les que tot seguit defensem aquí. La història dels fenòmens complexos de la comunicació social comprèn un territori molt gran i divers que permet múltiples especialitzacions. Aquestes especialitzacions —necessàries— s'haurien d'esdevenir menys per decantació o per raons de viabilitat documental i més per elecció de segments, a partir d'una visió general de l'àmbit i perseguint la complementarietat.

Una delimitació quasi espontània de camps d'estudi

La qüestió de la relació entre la història de la premsa, la història del periodisme i la història de la comunicació social no ha estat gaire estudiada en general, i menys encara entre nosaltres. De vegades —en medis culturals ben pròxims al nostre— una de qualsevol de les denominacions s'ha fet forta i comprèn un territori amplíssim. Ens podem trobar també que els significats de les mateixes denominacions —derivats d'unes tradicions culturals diferents— no es corresponguin amb els que ens resulten habituals. Fet i fet, el cas és que la precisió de les delimitacions disciplinàries, i del joc de relacions que cal establir, entre les diferents matèries que s'ocupen de la progressió històrica dels fenòmens informatius/comunicatius no ha estat considerada una qüestió d'urgència.

Les raons són diverses, però en destacaria les següents entre les més importants:

1. Els objectes d'estudi referits (premsa, periodisme, comunicació) han estat tradicionalment concebuts com a objectes «menors» dels estudis històrics. L'afirmació es refereix a una història escrupolosament selectiva amb les seves prioritats, que solen oscil·lar entre les «grans» iniciatives econòmiques i els «grans» esdeveniments polítics. En el decurs de les seves diverses modes, l'actitud de la ciència històrica envers els processos d'informació i de comunicació ha estat més aviat aristocràtica. Fins i tot algunes especialitzacions sectorials, com ara la història de la literatura, han prescindit de l'àmbit literàrio-periodístic i han arribat a condemnar formes i gèneres literaris que havien comès el pecat de difondre's gràcies al mitjans de comunicació.

2. En conseqüència, la tendència predominant entre els investigadors específicament interessats en aquests «objectes menors» de la història ha estat estudiar allò que s'ha pogut sense entrar en unes precisions més grans. Per raons d'urgència, la premsa ha estat tractada com a poca cosa més que font històrica per a un tema o un període determinats, avaluada potser com a resultat secundari a obtenir d'una recerca orientada per uns altres propòsits. O per raons de viabilitat documental: tantes publicacions, tants periodistes, tantes poblacions amb publicacions i periodistes: hi ha hagut objectes d'estudi per a tots els gustos. Convé singularitzar el cas dels historiadors de la contemporaneïtat que sovint, després de saquejar la premsa com a font documental privilegiada dels seus estudis, s'han limitat a blasmar-ne la fiabilitat i no hi han aportat ni tan sols la fitxa tècnica descriptiva o una succinta anàlisi morfosintàctica de les publicacions emprades. N'hi ha hagut, és clar, algunes poques excepcions.

3. D'altra banda, la necessitat de precisar els camps disciplinaris no ha estat plantejada amb urgència fins recentment, amb la progressiva importància social dels estudis de comunicació. Les raons d'aquesta importància social no depenen de cap orientació de recerca ni de cap política cultural, sinó que poden remetre, finalment, al protagonisme aclaparador dels mitjans de comunicació en el nostre temps cultural-històric.

4. Al capdavant, ja hem disposat d'una divisió d'objecte prou funcional, espontània, percebuda automàticament com a natural.

Per raó d'aquesta mena de percepció última, hem anat convenint, sense gaires explicacions, que:

4. A) La història de la premsa era/és la història d'un mitjà d'informació i de comunicació —una entre unes altres històries possibles d'uns altres mitjans. La seva mateixa tradició l'ha convertida en el punt de referència fonamental per a les històries de la resta de mitjans de comunicació.

4. B) La història del periodisme és una matèria potser més difícil de delimitar, però que s'ocupa d'avaluar les formes històriques de la producció informativa seriada, d'una manera preferent la realitzada amb els mitjans d'informació convencionals. Sovint, però, la identificació entre periodisme i premsa o informació escrita desdibuixa les coses. Pot convertir en periodista/periodisme tothom/tot allò implicat en la confecció de periòdics i prescindir, en canvi, dels informadors i de la informació vinculats als dits mitjans àudio-visuals.

4. C) La història de la comunicació social és referida a un objecte comprensiu molt ampli que inclou totes les formes de comunicació possibles. De fet, gairebé no n'hi ha exemples i la denominació mateixa («història de la comunicació social») expressaria més una mena de desideràtum, com ara una «història de les idees», que no pas una via de treball immediata —més endavant tornarem a la qüestió. Per a alguns, doncs, la història de la comunicació social s'interessaria en les pràctiques socials vehiculades per/en/amb els mitjans de comunicació social. Per a uns altres, en canvi, quasi «tot» —tota l'activitat social humana, especialment la pública— podria incorporar-se a l'objecte d'estudi atès que, finalment, «tot és comunicació».

Aquesta aproximació dilucidadora, diguem-ne espontània, immediata o expeditiva, ha estat prou eficaç fins avui i em sembla fonamentalment enraonada. Tenint-la com a referència, han estat possibles treballs molt meritoris que són a la base de bona part de la nostra activitat investigadora i publicística. No voldria pas, doncs, carregar contra aquesta compartimentació tradicional de camps d'estudi, sinó, més aviat, prendre-la com a punt d'arrencada per a reflexionar unes compartimentacions disciplinàries que atenyen l'objecte d'estudi però també la concepció mateixa de cada matèria, el seu mètode, les seves prioritats, la seva finalitat científica, els seus veïnatsges acadèmics, etc.

Història de la premsa

Efectivament, la història de la premsa és la història d'un mitjà de comunicació. Com ho són la història de la ràdio, la del cinema o la de

la televisió. La història dels mitjans de comunicació, doncs, les comprendria totes. La història de la premsa seria una part (aquella part) de la història dels mitjans de comunicació que s'ocuparia de l'evolució dels materials informatius seriatos impresos, preferentment periòdics. (No podem, ara, entrar a precisar que aquests materials informatius —o periodístics— no són pas «només» informatius, sinó «preferentment» informatius, i encara no pas sempre, com també només preferentment seriatos i impresos.)

La tradició de la història de la premsa permet prendre-la com a referència «per excel·lència» per al conjunt dels mitjans de comunicació a l'hora d'establir *què cal saber* (sobre la història de la premsa o dels mitjans de comunicació), tot i que, evidentment, cadascun dels mitjans té unes característiques específiques que determinen la naturalesa diversa de la recerca històrica que els tria com a objectes d'estudi diferenciats.

La història de la premsa ha esdevingut de temps ençà l'ase dels cops del sector. Se li han atribuït «per excel·lència» tots els vicis del descriptivisme, del cataloguisme; incórrer en la mera compilació, la subsidiarietat interpretativa, etc. En conseqüència, li han plogut recomanacions, més o menys fonamentades teòricament, i de vegades molt útils, fruit de les incursions des de camps veïns. Tanmateix, aquestes aportacions s'han referit més a qüestions de metodologia d'anàlisi de la premsa com a objecte que no pas a la premsa com a fenomen social constitutiu d'un hipotètic objecte d'estudi complex que pot ser internament organitzat i sistematitzat.

Una història més o menys social de la premsa, comptant que el context social ja hagi estat establert, hauria de plantejar-se, pel cap baix, els tipus de qüestions següents (molt esquemàticament apuntades) o bé procurar de donar-los resposta:

I. Respecte a l'evolució històrica del moment de la producció de la premsa

— Les característiques del suport material (condicions i limitacions tècniques, disponibilitat del paper, costos, accessibilitat d'impremtes, etcètera.)

— Els oficis implicats, la seva qualificació tècnica i la seva condició social.

— L'organització empresarial i la importància relativa del sector. Finançament. Modernització i diversificació d'activitats.

— Pressions i control polític del sector. Règim jurídic, funcions socials atribuïdes i marges de lliure decisió.

II. *Respecte a l'evolució històrica de l'objecte/producte premsa*

— Tipologia de les varietats de premsa en els períodes successius que hom pugui considerar.

— Les rutines del treball periodístic. Les possibilitats d'accés i de tractament de la informació.

— Les característiques morfosintàctiques de les publicacions. Els continguts, la tematització i la seva presentació.

III. *Respecte a l'evolució històrica del moment de la distribució*

— Incidència de la distribució poblacional sobre la situació dels centres editors de premsa. Possibilitats de cobertura d'aquests centres.

— Identificació d'estructures comunitàries constituents de sistemes de comunicació homogenis (per raó de tradició, de llengua, etc.) o, contràriament, de mancances estructurals o de dependències en l'ecosistema comunicatiu en qüestió.

— Estat d'evolució general de la xarxa o les xarxes de camins, de vies de comunicació, com també de les possibilitats de transport, de la implantació del sistema de correus....

— Comerç o punts de venda especialitzats.

IV. *Respecte a l'evolució històrica del moment de la recepció (consum)*

— Determinació de les correspondències entre classes i grups socials i el consum de les modalitats de premsa.

— Determinació dels graus de culturització i d'alfabetització.

— Establiment de les funcions culturitzadores bàsiques (cohesionadora, disgregadora...) respecte a les cultures comunitàries (ecosistemes) presents. Concurrencia de mitjans (periòdics) iconcurrencia de cultures.

— Identificació de resistències i d'afectes lingüístics. La llengua de la premsa i la llengua popular. Especialització lingüística de la premsa i dels lectors.

Història del periodisme

La història del periodisme s'ocupa de l'evolució de les formes de la producció i de la recepció d'enunciats periodístics (preferentment informatius, d'acord amb la cautela mostrada anteriorment) operades mitjançant els diversos mitjans de comunicació.

La història del periodisme és, doncs, la història d'una activitat especialitzada en la transmissió d'informació i d'opinions a un col·lectiu determinat —no sempre adequadament designat com a «públic», «audiència», «lectors», etc.— i de les modalitats discursives que, en cada circumstància, aquella activitat especialitzada estableix. Aquesta activitat especialitzada és desenvolupada per la/pel periodista d'una manera més o menys professionalitzada segons l'època i les circumstàncies.

És la història de les maneres d'obtenir, de manipular i de difondre informacions, idees; d'exercir influències sobre l'opinió gràcies a uns mitjans de comunicació i unes formes expressives més o menys codificades i més o menys sofisticades (gèneres?).

És també, en conseqüència, una part de la història de la literatura, la història d'una literatura específica. La història general de la literatura li fa de referència i la determinació de lligams entre ambdues resulta fonamental. Les fronteres entre literatura i periodisme, literat/escriptor i periodista són un tema d'estudi generalment prou considerat, i prou de moda ara, per a no insistir-hi. Només voldria dir, de passada, que cal incorporar els mètodes de l'anàlisi històrica literària i de la literatura comparada a les anàlisis històriques del periodisme.

No obstant això, la història del periodisme disposa d'un tronc específic i identificador que consisteix, per exemple, en:

- a) el seguiment de la vertebració de discursos o d'enunciats periodístics per qualsevol mitjà;
- b) la seva possible adscripció a una tipologia de gèneres;
- c) l'establiment de les línies evolutives dels uns (discursos) i dels altres (gèneres);
- d) l'estudi i l'anàlisi dels exemples periodístics més remarcables (de peces i d'autors);
- e) la comparació entre tradicions periodístiques diferents... (per època, llengua, sistema cultural, etc.).

Tot i l'ús —i abús— de la denominació **història del periodisme**, cal assenyalar que, en aquest àmbit, el camí recorregut és molt curt

i deficient. Fins i tot en el cas del País Valencià, malgrat la indagació intencionada d'autors ben distants com Ricard Blasco i Antoni Laguna, autors d'obres de referència fonamentals i complementàries — especialment, del primer, *La premsa del País Valencià (1970-1983). Catàleg bibliogràfic de les publicacions periòdiques aparegudes al País Valencià des de 1790 fins els nostres dies* (València, 1983); i, del segon, *Historia del periodismo valenciano* (València, 1990)—, les peres són verdes. A les Illes, ben poca cosa. I al Principat hi ha hagut sort dels serveis de disciplines veïnes, malgrat ser d'una importància relativa insignificant. L'abundància relativa de materials interessants queda negativament compensada per la seva dispersió. Gairebé tot està per fer. Per això, a risc de resultar massa elemental o superficial, voldria acabar afirmant que una història del periodisme serà sempre necessàriament una història comparada dels periodismes o del periodisme comparat, que haurà de contenir, com a mínim:

1. Una història dels periodistes. (De la formació dels periodistes, de l'aprenentatge de l'«ofici») periodístic, de les característiques de la tasca periodística...).

2. Una història dels textos o enunciats periodístics. (De la literatura periodística, de la relació literatura / mitjans de comunicació social...).

3. Una història de la recepció d'aquests textos o enunciats periodístics.

Sembla difícil que, sense disposar d'unes bones aproximacions a la història del periodisme, es puguin afrontar projectes globalitzadors de l'estil de les històries de la «cultura», de les «idees», del «pensament polític»; o, per no anar a buscar els exemples gaire lluny, de la història de la comunicació social.

Història de la comunicació social

Com ja hem apuntat abans, la historiografia —la Història— ha tendit a bandejar la dimensió comunicativa de l'existència humana. I aquest bandejament de la dimensió comunicativa, que resulta indiscutible si ens referim al paper quotidià dels intercanvis relacionals més elementals, afecta fins i tot allò que podríem considerar grans fenòmens de comunicació i els mateixos mitjans de comunicació de masses.

Entre la profusió de disciplines històriques aplicades a tota mena d'objectes d'estudi, i justificades amb tota mena de criteris —tot en l'activitat humana pot ser contemplat històricament—, hi trobem tot just intents d'historiar unes formes específiques de comunicació que han esdevingut «institucions públiques» (de la premsa, o del cinema, o de la llengua, fins de l'escola). No hi trobem, en canvi, unes aproximacions globals. Com si, per exemple, hi hagués una història de l'agricultura, una història dels preus, una història del comerç..., però no pas una història econòmica o una història de l'economia. La història econòmica o de l'economia —per continuar amb el mateix exemple— pretén donar compte de l'evolució de les societats en el seu conjunt, globalment, emparant-se en el caràcter universal —global— del treball humà. (La discussió sobre si la història econòmica persegueix la globalitat, a diferència, pròpiament, de la història de l'economia, que seria una història sectorial, no pot ser plantejada aquí a compte de l'exemple; encara que es tractés —segons parer d'alguns— de matèries diferents, la història de la comunicació social contindria simultàniament tots dos àmbits de referència: no distingim entre història comunicativa i història de la comunicació.) Així, la perspectiva econòmica, des de la seva especificitat —la producció—, pot comprendre la globalitat dels processos socials. No hi ha societat humana sense una «organització de la producció» determinada.

Amb la dimensió comunicativa, en canvi, el judici de les ciències socials és —ha estat— més sever a l'hora d'acceptar pretensions globalitzadores. I els estudiosos del ram hem quedat atrapats entre el positivisme estricte d'un es històries sectorials fonamentalment descriptives i instrumentals (història de la premsa tradicional) i l'empatx estructuralista de les «teories de la comunicació» que han ignorat tot allò que fes olor d'història, obsessionades per la seva auto-proclamada modernitat. Per això, a la història de la comunicació social li costa tant de transcendir la mera formulació, feta amb més o menys consistència teòrica.

Continuant amb la referència de l'economia, fins i tot en el cas que hom establís un paral·lelisme entre economia i cultura (història de l'economia / història de la cultura) i no pas entre economia i comunicació, la comunicació seria, amb relació a la cultura, allò que la producció és per a l'economia. Igual com no és concebible una societat humana sense una certa «organització de la producció», tampoc no ho és sense una certa «organització de la producció de significació». Tota l'activitat humana històrica està immersa en processos de pro-

ducció de significació, i del conjunt d'aquests processos en diem comunicació social. L'atenció específica sobre aquesta dimensió de la realitat històrica (la producció de significació) permet també d'adoptar un punt de vista determinat sobre la globalitat. L'adopció d'aquest punt de vista, el de la història de la comunicació, permet desplaçar el centre d'atenció tradicional de les ciències de la comunicació des de la primacia del sistema (estructuralisme en comunicació) fins a la primacia del canvi: la dinamicitat, el sistema no pas donat, sinó en estat permanent de desenvolupament. En rigor i històricament, el procés de gestació i desenvolupament de qualsevol modalitat comunicativa és anterior al seu «ésser constituïda».

Els llenguatges socials —els que fan possible la comunicació social i que constitueixen (i són constituïts en el curs de) la producció de significació— són el resultat del «treball comunicatiu», que els produeix i els reprodueix. Aquest «treball comunicatiu» no és pas arbitrari —ni ho són els seus llenguatges—, sinó que, com qualsevol altre treball, és socialment i històricament determinat. La història de la comunicació s'ocupa del seu estudi, de l'estudi de la producció de significació, dels sistemes socials de significació, de les formes de «construcció de la realitat», de les més elementals a les més complexes. Per això la història de la comunicació social reivindica un caràcter antropològic.

En uns altres llocs, el grup de persones que treballem en història de la comunicació a la UAB hem procurat de desenvolupar línies de fonamentació teòrica. Ara, el gran repte de la matèria, la necessitat de la qual comença a ser generalment acceptada, és reforçar la seva capacitat descriptiva i interpretativa. L'operativitat de conceptes com el de sistema (ecosistema) de comunicació ha de mostrar-se encara capaç de proporcionar vies de reinterpretació històrica de la cultura humana menys fragmentades, menys escindides entre formes d'elit i formes populars; i més lligades al desplegament, per exemple, de les dimensions econòmica i política de les societats. Per aquesta via, l'anacronisme de la consideració de la comunicació com a mera «ànima de la superestructura» podrà passar definitivament al racó d'antiguitats metodològiques de les quals la mateixa història de la comunicació social aspira algun dia a donar compte.